

ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА КАТО ИЗПОВЕД („МНЕНИЯ“ от ЙОРДАН ВАСИЛЕВ, С., БП, 1990)

В делика ни, наситен с политически събития, парламентарни вълнения и все по-остър недомък, появата на една книга с литературно-критически статии една ли би направила впечатление на някого. Пък и така дълго прилаганата система за манипулиране на критиката отдавна ни гошава със своите безжизнени рожби.

Уморен да очаква чудото, читателят разгръща с подозрение критическите книги, които готовно му предлагат идеологически шаблони вместо вест анализ на литературните явления, шахматно редуване на конюктур-похвали и поръчати отрицания. Постепенно, но убедително критиката се превръща в инструмент на политическата система, който устремно раздаваше партийно правосудие. Професионалните критерии бяха заменени с идеали — за верните бе отреден белият цвят на суперлативите, за отклоняващите се от нормите на гражданско послушание — черният цвят на публичното заклеймяване. Така литературният текст се превръща в абсурдна жертва на своя създател. Той изгуби същността си функция на самостоятелен фактор в културния контекст, който би трябвало да бъде осмислен и дешифриран. Литературната критика трябваше да следва нормативните принципи на социалистическия реализъм.

Натоварен с идеологически функции, текстът се превръщаше от предмет на анализ в повод за оценка на автора. Заемащите връх на йерархическата пирамида можеха да създават само гениални произведения. Останалите писатели потвърждаха плана за отрицателни рецензии или изпадаха в небитието на забравата. Разбира се, имаше и изключения. През ситото на цензурата понякога се промъкваша здълбочени научни статии, но те се приемаха като ерес, които ни отклонява от „свещената“ национална самобитност.

Опитомената съвременна критика трябваше да забрави в миналото, за да бъде създадена нова митология. Но читателят се оказа не толкова лековерен, защото почти тайно се докосваше до едно недалечно, но свободно и богато културно наследство, изкушаваше се от структурализъм и семиотика и си създаваше свои критерии и свои митове.

В тази сивкава атмосфера наистина твърде трудно е да се преодолее инерцията на апа-

тията и да се погледне с непредубеден интерес книгата с критически статии на Йордан Василев. Още повече, че тя не държи да привлече вниманието с ярко заглавие, а съсъвем претенциозно се именува „Мнения“. Вестност това са разгърнати литературни студии за видни строители на съвременната ни култура. Един интересен и рискован експеримент. Авторът предлага без промяна или опит за прекорвяване според модерни научни изисквания текстове, писани през годините на нелекия му критически път. Години, безязани със знака на тоталитаризма и шаблоните на социалистическия реализъм. И тук съдбата решава да си направи шега. „Мнения“ се появи във време, когато рухваха изглеждатите непоклитими идеологически „истини“, сгромолясваха се политически и културни „идоли“, възряваха се принудителни мълчания. Книгата и нейният автор са изправени пред сериозно изпитание. Василев — да защити името си на критик, неизкушен от удобни компромиси, сборникът със статии — да покаже би ли могла литературната критика да преодолее преходността на новата и да се преврати в слово, неподвластно на капризите на времето.

Отговорът на тези въпроси е вложен в текстовете, включени в „Мнения“, а това е достатъчно основание да се обърнем към тях.

След първото впечатление на оформена с вкус книга, без излишно разточителство на цветовете и украси, погледът на любопитния читател е привлечен от широката исторически диапазон. От първите следосвобожденски книжовни опити до динамиката на литературното ни съвремие. Всеобхватност на интересите или разпиляване?

Внимателният прочит би показал, че това е грижливо композирана книга, в която хронологичният порядък е използван за очертаване на богата културна панорама. В нея с мозаечна последователност се подреждат забравени литературни факти, изваждат се от праха на музейната застинаност личности, търси се неосъщественото у Боян Пенев и поддържаното в прозата на Яворов. Не романтичен вкус към историческата сензация или амбиция за оригиналност водят И. Василев. Неговите теми са плод на детайлно проучване на литературното минало, на стремеж да се търсят културологични значения на явленията, а не

идеологически, да се коригират наложени оценки, да се допълват оръдия към портретите на Хр. Г. Данов, С. Радев, И. Хаджийски.

Убеден, че всеки текст има множество интерпретации, Василев предлага своето тълкуване на един наистина многозначен текст от литературната ни история — статията „Осветление на българската поезия“, отпечатана във Вазовото списание „Зора“ — 1885 г. Имаша стойност на пръв литературен манифест у нас, тъй почти цял век е обгърната от мистичност — загадъчните начални на нейния автор. Умело прилагайки стилистични похвати, характерни по-скоро за криминалния жанр, отколкото за критиката, Й. Василев ни води към разгадката. Пред погледа на читателя, увлечен в литературно-исторически спектакъл, се изреждат доказателства и контраргументи, прецизен решителен преглед и противоречиви хипотези, за да се възкреси от анонимността достойната личност на Гаврил Заветов.

От забравата, налагана с неспреклонна последователност десетилетия наред, критикът изважда книжовното наследство и на друг бележит българин — Симеон Радев. С каква претъпна лекота и нежежестено нехайство почти е зачертан от историята на културата ни или изохотно споменаван само като автор на „Стронителите на съвременна България“ един от най-блестящите публицисти и историографи само за това, че не се вмешава в изискванията на класово-партийния подход. Без да полемизира или обвинява, ете спокоен тон и библиографска педантичност Василев развива жанровите и тематичните нишки в публикациите на С. Радев. Дори само за това, че ни дава познание за нашето незнание, тази студия би се чеда с интерес. Но това е повърхностно — видната страна. Повествователната лекота, с която се разгръща текстът, е синхронна с увлекателния, образен слог на С. Радев. Критическото стъпичастие на Василев намира израз не само в подбора на темите в „Мнения“, но и във възможностите, които той сполучливо реализира, за идентификация с авторите и като позиция, и като стил. Това му помага да открие историческия и културния код на разглежданите явления. В този смисъл студията за С. Радев е основополагаща в литературната история, а и за бъдещите, навявам се, многобройни и задълбочени изследвания. Тя поставя начало за осмисляне и анализ на все още забравените в архивите на паравитите статии, спомени, рецензии, оставени от блестящото перо на Симеон Радев.

Сега, когато живеем в състояние на непрекъсната политическа претързба, напоминато за словото на Бешков чрез един есестичен текст е твърде поучително. Василев не опростява чрез тълкуване многовалентните размисли на Бешков. Той търси нравствените измерения и диалектическия смисъл на неговите послания, връщането, към които би населило днешния ни съвременно мислител и хуманист.

Към равностметката и опрощението на дълголетното ни насочва критикът в статиите си за книгите на Хр. Радевски „Живя като живите“,

Б. Делчев „Познавах тези хора“ и на Т. Боров „Книги и литература“. Техният стил е нищо не напомня класическата структура на рецензията. Това са разгърнати текстове, в които се преплитат документални реалности и черти от духовните портрети на авторите, наблюденния върху спецификата на жанра и извеждане на причините за високомерното отношение на българското литературознание към него. Подробният исторически преглед на политическата и литературната мемоаристика у нас не досажда с инвентарно изреждане на заглавия, а провокира с оригинални народопсихологически наблюдения, които обръщат привичните ни доаятия за ценности, вкус и спомени.

Философското примирение пред края на всеки творчески и житейски път и заедно с това съзнанието за безсмъртие чрез литературното битие — това е благородният подтик за създаването на тези книги. И още нещо, твърде рядко срещано в мемоарите, открива критикът — изтласкването на задни план на авторското „аз“, без разказвачът да загубва активната си позиция на съдник, максимално обективен, на стбития и личности от своето време. С това книгите на Х. Радевски, Б. Делчев и Т. Боров се превръщат не само в източник на факти за литературната история. Те съхраняват опита, традициите, атмосферата на една културна епоха. Те са реализираните възможности за самопознание на интелектуалците.

Като литературен критик Й. Василев проявява вътрешна свобода и съдържаност. Това го освобождава от обществената зависимост на модните явления и от необходимостта да пише по поръчка. Точният вкус при подбора на темите е възможност за духовно разграничаване и противопоставяне. А нека не забравяме, че доскоро правото на избор и на лична позиция се смяташе за опасно отклонение от партийното единомислие. Василев не е от критиците, които търсят бляскавия ефект на откритието. Той не се опира на догадки, а на документални факти, не осмисля единичното явление, колкото и талантиливо да е то, а се опитва да достигне до философията на литературния процес чрез снитие на историческо и литературоведско познание. Това определя така трудно постижимо единство на книга ете статии. Във всяка от тях той разгръща интересни културологични споставки и с това въвежда в контекста на народностови ни развити личности като Минко Николов, Цветан Стоянов, Тончо Жечев, Кръстьо Куюмджиев.

Проблемите на българската литература, поставени в рамките на световния културен процес, са развити в статиите — портрети на М. Николов и Ц. Стоянов. Изповедният тон и неприкритата болка от преждевременната загуба на близките приятели позволяват на Василев да направи остър социалнополитически разрез на обществото, потенциално блестящите възможности на М. Николов и неопиеното европейския размах на Ц. Стоянов.

Драматичният сблъсък между истинските литературни и житейски ценности и деформираниите идеологически изисквания на времето

— това са причините за трагичната съдба на М. Николов. Критикът не се поколебава да ги посочи в обстановката, когато се градеше митът за най-свободното и хуманно общество.

Нравствените измерения на устояването в годините на социализма — това е основната тема в „Мнения“. Уволнения, унижения, подценяване (или снизходително приемане), не-престанно преодоляване на тежестите нужди на бита, дългогодишно забравяне на най-висшата научна стълбца — това е цената на устояването за Василев. И ако личната си съдба той приема с хладнокривна невъзмутимост, то като гражданска позиция никогато не се поддава на примирението и компромисите.

В такъв аспект е разглеждано и яркото интелектуално присъствие на Ц. Стоянов в съвременната ни култура. Този човек, вплатил рядка за български интелегент свобода на духа, който разкрпостява мисълта от домораслите мерки, трябва през целия си кратък живот да преодолява застиналите схеми на културната номенклатура, обрещал ни на сковаващ застой и домашно самозадоволяване. А това неизбежно водеше литературната критика до лекомислено пълзгане по повърхността на явленията, до поставяне на етикети, до амбицията за обладаване на „абсолютната“ истина веднъж и завинаги. И всяко отклонение от „свещените“ изисквания за обективност и партийност, всяка проява на ярко дарование се приема с войнстваща непримиримост от блюстителите на догматичния покой.

В контекста на времето Василев поставя велеките критически делници на К. Куюнджиев. Да направим литературната критика изкуство — това е дар Божии, с който са осеени малцина, но когато той те разграничава от святостта на посредствеността, се превръща в дяволски бич. А би ли могъл талантът да устои и с какво ще бъде заплачено оцеляването? Това са тревожните въпроси на поколението критици от 60-те години. На тях авторът на „Мнения“ отговаря с наглед безпристрастно изваждане на документални свидетелства. Безкрайни дискусии, прикриващи под прозрачното було на теоретични проблеми лични обиди и раздаване на административно правосъдие. „Разговори за критиката“, потискащи действителна, оригиналната индивидуалност и толериращи бездарността. Това е горчивата равностетка през погледа на Й. Василев.

И все пак кой са опорните точки на надеждата? От годината на големите илюзии 1956 до

все по-стягащия се обръч на безвременето и апатията. Преди всичко връщането назад в миналото — като източник не само на познание, но и на поука. Това според Василев е нравственото послание на „Българският Великден“. Задълбоченият и достоверен социално-политически анализ, разгърнатите психологически портрети дават възможност на Т. Жечев да проникне в смисъла на националното ни оцеляване. А това носеше исторически оптимизъм.

И още едно предизвикателство открива критикът, и то в най-деформирания през отминалите години жанр — публицистиката. Словото достига своето абсурдно отрицание в периодичния печат. Българската журналистика виртуозно усвои уменията да излива потоци на лишени от значение думи, да прикрива безсмислието на партийните решения и постановления с влудяващо повторение на модерни понятия. Вестникарските статии преливаха от бодрост и вяра в светлото бъдеще, задължителните цитати ни внушаваха послушание и обич към Партията. Опит да изчисти публицистиката от мимолетността на повода и да върне изкопаната и близост с изкуството Василев открива в книгата на Ст. Продев „Паралели“. Тази статия, писана през 1963 г., е един от най-вдъхновените текстове в „Мнения“. Това ме провокира не да се вглеждам в сегашните политико-публицистични прояви на Продев, а да се обърна към пожелателните страници на старите издания. В тях дейците на културата също водят полемики — понякога твърде остри и не съвсем етични. Но най-често под субективните обвинения се крият важни различия както за съвременните тогава форми на литературния процес, така и за бъдещото му развитие. С това те допълват картината на интелектуалния живот у нас до 1944 г. в социо-културен план. А ще останат ли в духовната ни история политическите сблъсъци между редакторите на в. „Демокрация“ и в. „Дума“?

В годините, които сега с прибрзана лекота обобщаваме като отминала епоха на тоталитаризма, Йордан Василев отстоява позицията си на критик, независим от идеологемите на комунизма, с цената на продължителни мъчания. Затова „Мнения“ е книга, която възприема на съвременната литературна критика правото на историческа непреходност. Тя се превръща и в характерен знак на митичните усидия на българската интелигенция за духовно съхранение и нравствено оцеляване.

Елка Трайкова

„ХРОНОТОПИТЕ“ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА МЕНТАЛНОСТ
(А. Я. Гуревич. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. М., Искусство, 1990, 396 с.)

Новата книга на известния руски медиевист Арон Гуревич бележи поредния етап в еволюцията на неговите научни търсения. Започнал със стандартни наследвания за социално-икономическите отношения в страните от Северна Европа през Ранното средновековие,

той постепенно се насочва към т. нар. антропологически ориентирана история, чиято главна задача вижда във възсъздаване на образите на света, присъщи на различни епохи и културни традиции. По този начин се създава възможност за реконструиране и на субективната